ГОРИДӘН КӘЛӘН ГАТАР

Шәмистан Нәзирли

Шәмистан Нәзирли индијәдәк «Вурғун кечиб бу јерләрдән» (1978), «Гәрибә талеләр» (1982), «Вурғун өмрү» (1982), «Әфсанәви Михајло» (1985), «Вурғун кечиб бу јерләрдән» (1986, II һиссә) китабларынын мүәллифидир.

1985-чи илдә Ш. Нәзирлинин тәртиб етдији кенерал-лејтенант Әлиаға Шыхлинскинин «Хатирәләрим» китабы «Азәрнәшр» тәрәфиндән Азәрбајчан вә рус дилләриндә күтләви тиражла бурахылмышдыр.

Јазычы-журналист Шәмистан Нәзирлинин јахын күнләрдә охучулара тәгдим олуначаг «Азәрбајчан кенераллары» китабы узун илләр апарылан ахтарышларын вә кәркин зәһмәтин бәһрәсидир.

Шәмистан Нәзирлинин «Горидән кәлән гатар» сәнәдли повести дә мүхтәлиф архивләрдә узун илләр әрзиндә апарылан ахтарышлар вә кәркин зәһмәт сајәсиндә јазылмышдыр. Повестдәки Гори Мүәллимләр Семинаријасынын Азәрбајчан ше'бәсиндә дәрс дејән мүәллимләрин вә охујан шакирдләрин һәјатындан бәһс едән фәсилләр, семинаријанын Газаха көчүрүлмәси, Фиридун бәј Көчәрлинин 1920-чи илдә дашнаклар тәрәфиндән өлдүрүлмәси вә башга бәдии сәһнәләр әсл вәтәндаш-јазычы дили илә гәләмә алынмышдыр.

«Горидән кәлән гатар» повести китаб шәклиндә 1992-чи илдә «Азәрнәшр»дә чап олуначаг. Повестдән бир парчаны охучуларымыза тәгдим едирик.

...Мирзә Фәтәли дүнјадан көчәндән сонра Алексеј Осипович Мирзә Һүсејнлә достлуг едирди. Гафгаз мүсәлманларынын күзәраны һаггында анчаг ондан мә'лумат алырды. Һәр бир иши дә онунла мәсләһәтләширди.

— Мирзә, мән дә бир фикрә дүшмүшәм, бир арзум вар.

— Аллаһ арзуна чатдырсын. О нәди елә Алексеј Осипович!

— Истәјирәм Азәрбајчан дилиндә гәзет нәшр едим.

Мирзә һеч нә демәјиб сусду.

— Бир фикир вер, Мирзә, бизим Загафгазијада доггуз јүз алтмыш беш мин ермәни јашајыр,—дејә Алексеј Осипович сөһбәтини давам етдирди.—Онларын једди адда дөври мәтбуатлары вар; күрчүләрин сајы сәккиз јүз дохсан дөрд мин нәфәрдир, беш адда мәтбуатлары вар. амма сајча онлардан үч гат артыг олан азәрбајчанлыларын бир дәнә дә мәтбуат органы јохдур. Мәкәр бу әдаләтсизлик дејилми! Бу инсафдырмы!

Мирзә чајындан бир гуртум ичиб фикирли-фикирли:

— Јахшы фикирдир—деди.—«Кәшкүл» бағланандан сонра бизим милләтин ана дилиндә бирчә дәнә дә олсун гәзети јохдур. Ичазә мәсәләси бир аз чәтиндир. Бизим Мәммәдаға Вәкилов да белә бир тәшәббүсдә булунмаг истәјир. Һәләлик һеј јухары-ашағы јазыр, анчаг ичазә вермирләр. ...Амма сәнә ичазә верәрләр.

— Нијә мәһз мәнә!

— Она көрә ки, адын, атанын ады вә фамилинлә руссан, варлығынла азәрбајчанлы. Әкәр мә'мурларын сәнин варлығына, әгидәнә әлләри чатсајды, онлары да мәһв едәрдиләр.

— Еләдиләр, Мирзә, еләмәдиләрми ки... Мә'мурларын гујругбулајанлары—Вартан Сааков кимиләри өмрүмә балта чалдылар.—Көврәлиб үзүнү јана чевирди. Бүтүн кечәни јухуда семинарија, ушаглары көрүрәм. Күчәјә чыхырам, көрдүјүм һәр бир ушаг көзүмдә семинарист олур.

— Нә исә олан-олду, кечән-кечди. Кечәнә күзәшт дејәрләр, Алексеј Осипович.—дејә Мирзә Һүсејн достуна тәсәлли верди.—Һәр һалда дөвләт нәзәриндә рус халгынын нүмајәндәси кими бизә ишләсән дә,—е'тибарлы адамсан. Јахшы, ај дост, бәс гәзетин ады нә олачаг, бу барәдә...

— Фикирләшмишәм Мирзә, гәзетим һәләлик һәфтәлик олачаг, сонрасына бахарыг. Һәфтәдә ики-үч нөмрә еләсәм, почт хәрчини чатдыра биләрәм. Мөвзусу: Гафгаз, Закаспи вилајәтләриндә вә Түркүстанда јашајан мүсәлман әһлинин һәјатындан, мәишәтиндән вә адәт-ән'әнәсиндән олачаг...

— Бизим халгын—үмумән мүсәлманларын һазырки вәзијјәтини дүшүнмәјә, фикир еләмәјә дәјәр... Сәнә уғур диләјирәм, гардашым!

* * *

...Бир вәрәг көтүрүб гәзетдә кимләрин әмәкдашлыг едәчәји барәдә план тутду. Лап әввәлдән чох севдији Фиридун бәј Көчәрлинин адыны јазыб гаршысында да Иреван сөзүнү јазды. Иреван губернијасындан олан бүтүн мә'луматлары Фиридун бәјин васитәсилә алмағы гәт етмишди. Сонра да Гутгашен—Рәшид бәј Әфәндизадә:—фелјетон вә мәзһәкәләрини, бир дә Лев Толстојдан етдији «Инсана чохму торпаг лазымдыр!» һекајәсинин тәрчүмәсини көндәрсин. Лаһыч хәбәрләрини Баба бәј Сәфәрәлибәјовдан, Нахчывандан Мирзә Әлмәммәд Хәлилов. Газахдан Исабәј Абакаров. Гори семинаријасындан Сәфәрәлибәј Вәлибәјов. Тәбриздән Мирзә Һәсән Рүшдијјә, Кәнчәдән Мирзә 'Аббас 'Аббасзадә. Бакыдан Әлибәј Һүсејнзадә, Ләнкәрандан Тејмур Бајрамәлибәјов, Шамахыдан Ағаәли бәј Насеһ...

Һәләлик бу гәдәр дејиб дајанды. Дивардакы саат икинин јарысыны вурду. «Ән вачиби баш мәтбуат ишләри идарәсинә мәктуб јазмагдыр. Јохса мәнимки лап ат алмамыш ахур гурмаға охшајыр». Јени бир вәрәг көтүрүб хејли дүрүхду. Илк дәфә иди ки, белә бир идарәјә мәктуб јазырды. Һәлә бу күнә кими о идарә вә ишчиләри һаггында хош сөз ешитмәмишди. «Бәлкә баша дүшдүләр. Онлара анладарам ки, мән бу ишә газанч үчүн киришмирәм. Мәним мәгсәдим халгын дүшүнчәсини ојатмаг вә бачардығым гәдәр маарифләндирмәкдир». Јазды:

«Баш мәтбуат ишләри идарәсинә
Кечмиш Шамахы әһли. Гори мүәллимләр
семинаријасы Азәрбајчан бөлмәсинин
сабиг мүфәттиши А. О. Чернјајевскидән

ӘРИЗӘ

Тифлис шәһәриндә сизин идарәнин нәзарәти алтында Азәрбајчан татарлары үчүн Азәрбајчан дилиндә «Фикир» адлы јени дөври мәтбуат нәшр етмәкдән өтрү сиздән ичазә истәјирәм. Бу барәдә сизин идарәнин чәнаб Дахили Ишләр назириндән ичазә алмасыны бәндәниз өзүнә шәрәф билир. Гәзетимин нәшрини ашағыдакы мәрамнамә илә бурахмаг истәјирәм:

Биринчи ше'бәсиндә Русијада, хүсусән Гафгазда јашајан мүсәлманлар һаггында рәсми дөвләт сәрәнчам вә гәрарлары, үмумијјәтлә, өлкәнин дахили, хүсусән јерли һәјатына аид лазымлы мәгаләләр, һабелә Гафгаз, Закаспи вилајәтләри вә Түркүстан барәсиндә јазыларын верилмәси нәзәрдә тутулур.

Икинчи ше'бәдә исә «Шимали Телеграф Акентлији»нин телеграмлары, Русијанын Мәркәзи губернија вә вилајәтләриндән алынмыш мүһүм хәбәрләр, мә'луматлар.

Үчүнчү—харичи ше'бәјә мүсәлманлар үчүн әһәмијјәтли олан сијаси, ичтимаи вә игтисади мәсәләләрә һәср олунмуш мә'луматлар вә саирә дахил едиләчәкдир.

Әдәбијјат ше'бәсиндә классик вә мүасир Азәрбајчан шаир вә әдибләринин әсәрләри илә јанашы рус әдәбијјатындан орижинал вә тәрчүмә әсәрләринин верилмәси дә нәзәрдә тутулур.

Гәзетин көндәрмә вә чатдырма шәрти илә абунә гијмәти илдә үч манат тә'јин едилмишдир.

Алексеј Осипович Чернјајевски».

* * *

Сәһәр тездән ојаныб Александранын хејир-дуасы илә мәктубу јола салмаға кетди. Наһара гајыданда јолбоју гәзети һаггында Нахчывана Мирзә Әлмәммәд Хәлилова јазачағы мәктубун мәзмунуну дүшүнүрдү. Әл-үзүнү јујуб јемәк отағына кечәндә ев саһибәси она ики мәктуб верди. Бирини Лаһычдан Бабабәј Сәфәрәлибәјов, о бирини исә Нахчывандан Мирзә Әлмәммәд Хәлилов јазмышды. Һәр икиси онун тәләбәси олмушду. Бабабәј инишил семинаријаны битирәндә Загафгазија Маариф Ше'бәси вәкалә тләтә'јиннамәсини Шамахы гәзасындакы Лаһыч кәндинә вермишди. Чаван мүәллимин сон ајларда јаздығы мәктуб шикајәтлә долу олурду. Ушагларын зорла дәрсә кәлмәсиндән, бә'зи валидејнләрин наданлығындан, дәрсликләрин чатышмамасындан, өзүнүн пис јашајыш тәрзиндән килејләнирди. Онун мәктубундан белә чыхырды ки, бу учгар јердә чәкдији зәһмәт һәдәрдир; бундан нә халга, нә ушаглара, нә дә өзүнә һеч бир мәнфәәт олмајачаг. Мәктубун сонунда билдирирди ки, әкәр мүмкүнсә, Алексеј Осипович онун шәһәр, ја да гәза мәктәбләринин биринә дәјишдирилмәсинә көмәк етсин.

Бабабәј Сәфәрәлибәјов онун ән јахшы шакирдләриндән бири олмушду. Атасы Ағабәјлә һәлә Шамахыда икән таныш идиләр. Бабабәј өз һазырчаваблығы илә онун јадында ән чох галмышды.

...Бир күн чоғрафија мүәллими Пјотр Игнатјевич Завадски дәрс вахты дејир ки, Түркијәни бу күнләрдә өлкәләр өз арасында бөлүшдүрәчәкләр. Дарданел—Јунаныстана, Босфор—Америкаја, Измир һиссәси—франсызлара вә беләликлә, Түркијә пајланыб мәһв олачаг. Бу һала. јерсиз сөһбәтә дөзә билмәјән Бабабәј Сәфәрәлибәјов әлини галдырыб мүәллимдән сөз истәјир. Мүәллим дә она сөз верир. Бабабәј дејир:

— Чәнаб мүәллим, сиз индичә дединиз ки, Түркијә бөлүшдүрүләчәкдир. Бәс рус империјасына Түркијәнин һансы һиссәси пај дүшәчәк!

Мүәллим чаваб верир ки, буну мән һәләлик дејә билмәрәм. Амма һәр һалда бир шеј вериләчәк.

Бабабәј исә әл чәкмәјиб тә'кид едир ки, конкрет дејин, һара, һансы әрази Түркијәдән Русијаја пај дүшәчәк.

Пис вәзијјәтдә галан мүәллим чијинләрини чәкиб:

— Валлаһ,—дејир—буну конкрет демәјә чәтинлик чәкирәм

Һирсләнмиш семинарист Бабабәј она үч бармагдан ибарәт комбинасија көстәрир вә дејир ки, мүәллим, шәхсән сиз вә империјаныз буну истәмир ки...

Чоғрафија мүәллими Пјотр Завадски һај-һарај салыр. Семинарист Бабабәј Сәфәрәлибәјовун мүәллимә кобуд чавабы һаггында рәсми шикајәт јазыр. Бабабәјин мәсәләсини педагожи шураја гојурлар. Педагожи шурада семинарист Бабабәји мүдафиә едән мүфәттиш Чернјајевски Пјотр Завадскидән соруşур:

— Чәнаб мүәллим, һәмин күнү сизин рус програмында Түркијәнин бөлүшдүрүлмәси фәсли вардымы!

— Хејр, Алексеј Осипович.

— Бәс нә сәбәбә, һансы ихтијарла сиз о бојда өлкәни бөлүшдүрүрсүнүз вә кимин гаршысында! Чаны-чаныдан, ганы-ганындан олан Азәрбајчан түркүнүн гаршысында! Әкәр мәним рус диндашым Түркијәдә тәһсил аларкән. орада да Русијанын бөлкүсү мәсәләси галдырылсајды вә о да Бабабәј кими фәрасәтли һәрәкәт етсәјди, мән ону алгышлардым. Инанын, алгышлардым, сәмими гәлблә дејирәм...

Бунунла да семинарист Бабабәј Сәфәрәлибәјовун «чәзасы» үстүндән көтүрүлүр.

* * *

...Артыг ики ај кечирди. Баш мәтбуат ишләри идарәсинә јаздығы әризәјә һеч бир чаваб јох иди. Алексеј Осипович бүтүн күнү шәхси архиви илә әлләшир, онлары саһмана салырды. Гәзетдә нәшр едәчәји материаллара јенидән әл кәздирир, онлары ајрыча говлуға јығырды.

Рәшидбәј Әфәндијев фелјетонларыны вә Толстојдан етдији тәрчүмәни, Фиридун бәј Көчәрли исә гәзетә тәбрик вә мүсәлман ушагларынын тәрбијәси һаггында мәгалә дә көндәрмишди. Мирзә Һүсејн Әфәнди Казымаға Салик, Мустафа аға Ариф Шыхлински барәсиндә јазы вә онларын ше'рләрини тәгдим етмишдиләр. Сәфәрәлибәј Гори семинаријасында Азәрбајчан ше'бәсинин вәзијјәтиндән чох мараглы бир јазы көндәрмишди. О, јенидән ше'бәнин Азәрбајчанын һәр һансы бир гәза мәркәзинә көчүрүлмәси мәсәләсини галдырыр вә тәдрисдә Азәрбајчан дилинә даһа чох јер ајрылмасыны, доғма дилин јад тә'сирләрдән горунмасында зијалылары көмәјә чағырырды. Јазырды ки, бир милләтин дили әлдән дүшүб итәрсә, онун өзү дә итиб кедәр: милләтин чаны дилиндәдир.

О, бүтүн үмидләринә тәкан верәчәк, интизарына сон гојан бир мәктубу кечә-күндүз көзләјирди. Үстүндә чап һәрфләрилә «Баш мәтбуат идарәси» сөзләрини көрән кими тәләсик үстү сурғучлу зәрфи чырды. Һәлә охумадан чавабын чох гыса олмасындан далағы санчды:

«Һөрмәтли чәнаб, мә'лумунуз олсун ки. һәләлик чәнаб назирин әмрилә татар—Азәрбајчан дилиндә гәзетин нәшри дајандырылыб. Бу мәсәләјә јахын вахтларда јенидән бахылмалыдыр. Она көрә дә лүтф едиб өзүнүз һаггында даһа мүфәссәл мә'лумат көндәрин: тәһсилиниз. иш јериниз. журналист тәһсилиниз вармы! вә с.».

«Бүрократлар башга бәһанә тапмалыдыр. Ејби јох, инди кимлијими дә сизә билдирәрәм Јазарам ки, шикәст бир адамам. Һеч јердә ишләмирәм. семинаријадан говулмушам». Бир нечә сәтирдә хәтти әјри-үјрү алынды. Вәрәги чырыб туллады. О гәдәр әсәбләшмишди ки. бәдәни тир-тир әсирди, гәләм сөзүнә бахмырды. Һәлә кәнчлијиндән шикәст олан сол голунун јарасы ағрыдан көјнәјирди. Ону синәсинә сыхыб. сарғынын үстүндән еһмалча тумарлады. Әһвалы позулмуш Алексеј Осипович столун үстүнә чөкдү. Хејли сонра өзүнә кәлиб јазмаға башлады:

«БАШ МӘТБУАТ ИШЛӘРИ ИДАРӘСИНӘ

ХАҺИШНАМӘ»

* * *

Хаһишнамәдән сонра Алексеј Осиповичи дүз бир ил беш ај да кет-кәлә салдылар. Каһ семинаријадан «говулдуғуна» көрә дөвләт јанында е'тибарсыз адам сајылдығыны, каһ да 1884-чү илдән кифајәт гәдәр абунәчиси олмадығы үзүндән бағланан «Зија» гәзетиндән сонра мүсәлманлар үчүн гәзет нәшр етмәји мәсләһәт билмәдикләрини бәһанә кәтирдиләр. Сонунчу дәфә исә онун хаһишини рәдд едәндә журналист тәһсили олмадығыны бәһанә кәтирдиләр... Бүтүн бунлар исә халгымыза тәмәннасыз хидмәт көстәрмәк истәјән бөјүк маарифпәрвәрә өз тә'сирини көстәрди. О, О, 1894-чү ил декабрын он дөрдүндә үрәк партламасындан вәфат етди.